

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשות מטות - מסעי, תשס"ד
מספר 557מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ערי הלוויים כערי מקלט

במסגרת פרשת הנחלות קבעה התורה כי המקלט לרוצח בשגגה יהיה בערי הלוויים (במד' לד-לה). וצריך עיון, מה עניינן של ערי הלוויים ברוצח, אפילו בשגגה? במה כוחן לקלוט? והרי אפילו מזבח שקדושתו רבה, קולט כוהן בלבד - וגם זה רק בשעת עבודתו - קל וחומר לערי הלוויים, שאף בין עשרת דרגות קדושת הארץ לא נמנו (משנה, מסכת כלים פ"א).

וצריך לומר שלא המקום גורם אלא השבט.¹ הלוויים הוכשרו לקלוט את הרוצח בשגגה על מנת לחנכו, אחר שבחטא העגל תיקנו את מעשה לוי בשכם, שבגינו גזר יעקב 'אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל' (בר' מט:ז). בזכות שנענו לפניית משה לפגוע בחוטאים, וחרבם שימשה לדבר מצווה, נהפך להם דבר יעקב מעונש לברכה; הם נפוצו בארץ - אך להורות תורה לישראל, נוסף על שירותם במקדש. וכדי שיתפנו למלא נאמנה את שלל תפקידיהם, שוחררו הלוויים מעול הפרנסה, וחלף עבודתם זכו במעשרות, אך לא בנחלה: "ויאמר ה' אל אהרן בארצם לא תנחל וחלק לא יהיה לך בתוכם אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל" (במ' יח:כ).²

לפי הרמב"ם, אמירה זו אינה רק שלילת זכותם של הלוויים לנחלה, אלא היא איסור ממש,³ ואף לאו מן המניין (ספר המצוות, קס"ט):

שהזהיר כל שבט לוי מקחת חלק בארץ ישראל והוא אמרו ית' לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל.

כדי להדגיש קשר זה (בין הצו שלא לתת להם נחלה לבין עבודתם בקודש) חרג הרמב"ם ממנהגו ופירש בהלכותיו את טעם האיסור (הל' שמיטה ויובל פ"ג ה"ב):

ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל...? מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר 'ויראו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל' (דב' לג:י), לפיכך הובדלו מדרכי העולם.

בהתאם לאיסור זה לא היה ללוויים בעריהם קניין מלא כקניינם של ישראל בנחלתם, שכן נכפל בתורה ונשלש ביהושע שהערים ניתנו להם "לשבת" בלבד. אך כדי שיוכלו הלוויים לשמש דוגמה לכלל בתחומים שונים, לא נצטוו להתנזר לחלוטין מחיי המעשה, ולכן ציוותה התורה לספח לעריהם גם מגרשים 'לבהמתם ולרכשם ולכל חיתם' (במ' לה:ג). לדעת ר' אליעזר בן ר' יוסי הגלילי נועדו אלף אמה למגרש ואלפים אמה לשדות וכרמים.⁵ המגרש היה: "ריוח, מקום

¹ גם במדבר שימש מחנה לווייה כמקום מקלט לרוצח בשגגה. ראה זבחים קיז, ע"א.

² דומה לזה גם בדב' יח:א-ב.

³ הל' שמיטה ויובל פ"ג ה"י. אמנם דרשת חז"ל בספרי במדבר פסקא קי"ט אפשר לפרש שהתורה רק שללה מהלוויים את הזכות לנחלה, אך לא אסרה שינחלו כעיקרון ויש בזה כמה השלכות. וע' בפירוש הרב ירוחם פראל לספר המצוות של רס"ג חלק שני ל"ת רל"ד ע' 506 - 509, שהרחיב לדון בעניין זה.

⁴ במ' לה:ב-ג, יהושע כא:ב, אולי לכן אמרו חז"ל "משחרב בית מקדש ראשון בטלו ערי מגרש" (סוטה מח, ע"ב). אמנם ב"משך חכמה" על אתר בפר' מסעי משער שהדבר אמור רק בארבעים ושנים הערים שנתנו השבטים מנחלתם ולא בשש שהבדילו משה ויהושע.

⁵ סוטה כז, ע"ב, וכן פסק הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל פ"ג ה"ב.

חלק חוץ לעיר סביב להיות לנוי לעיר, ואין רשאים לבנות שם בית ולא לנטוע כרם ולא לזרוע זרעה" (רש"י לבמ' לה:ב), כדי שיוכל לשמש לצרכים מגוונים, ולפי פירוש הגר"א למשלי (שמביא כאן גם בעל "הכתב והקבלה") - גם למסחר. לפי הנצי"ב (בהעמק דבר על אתר), ניזונו הלוויים בעיקר ממעשרות הדגנים שקיבלו מישראל, ומשדותיהם המעטים סיפקו לעצמם תוצרת טרייה במעט עבודה.

המשימה המורכבת של קליטת רוצחים התאימה ללוויים, שכמורי העם נדרשו להיות חברת מופת המקרינה על סביבותיה. כך הם יכלו לחנך את הרוצח, לגונן עליו מגואל הדם ולהשפיע על קרובי הנרצח לבל יגאלו את דמו ללא משפט. מחובות הלוויים כמחנכים וכמשרתים בקודש נגזרו הלכות נוספות, ואולי כדי לבטא שילוב זה פיצל הרמב"ם את דיני ערי המקלט שהן גם ערי הלוויים, בין הלכות רוצח - מקומם ה"טבעי" של הדינים הנוגעים לעיר מקלט, לבין הלכות שמיטה ויובל - מקומם ה"טבעי" של הדינים הנוגעים לערי הלוויים.

יעילות בקליטת הרוצחים ושוויון מרחבי בזמניות יתר שירותי הלוויים, חייבו פיזור מבוקר של עריהם, שגודלן הוגבל מראש. לכן: "ערי מקלט אין עושין אותן לא עיירות גדולות ולא כרכים גדולים ולא קטנים אלא עיירות בינוניות" (רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פ"ח ה"ח, בעקבות הסוגיה במכות י, ע"א). ומשישבו הלוויים בעריהם, נחסם הגידול במספר תושביהן עקב האיסור לשנות את שימושי הקרקע (משנה ערכין לג, ע"ב):

אין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה, ולא מגרש עיר ולא עיר מגרש. אמר רבי אלעזר: במה דברים אמורים - בערי הלויים, אבל בערי ישראל עושין שדה מגרש (ולא) מגרש שדה, מגרש עיר ולא עיר מגרש, שלא יחריבו את ערי ישראל.

המשנה מבדילה בבירור בין ערי הלוויים לבין ערי ישראל. האיסור בערי הלוויים הוא מן התורה, מוחלט וגורף, ובפועל מונע את צמיחת העיר. נראה שכך נקבע, כדי למנוע אפשרות שהלוויים - כשבט ייחודי והומוגני - יתבדלו כאליטה מהעם, ויתרכזו במשך הזמן במספר מצומצם של ערים גדולות,⁶ כעין גטאות של זהב. בערי ישראל, לעומת זאת, נאסר השינוי מדרכן, ובפירוש כדי למנוע את חורבן העיר או את צמצומה אך לא את צמיחתה. כך ביטאה הלכה זו לא מגמה אנטי-אורבנית, אלא רק שלילת השילוב הבלתי-רצוי של דת וממון, כפי ששרר בבבל ובמצרים.

במצוות ערי המקלט החל משה, שקבע אילו ערים יובדלו בעבר הירדן, ויהושע, בעת כיבוש הארץ וחלוקתה, הבדיל ערים אלו בפועל. ממצווה זו נבעו כמה לקחים כלליים, ולדורות. לערים אלו היה מעמד משפטי חריג של רכוש ציבורי המשמש לצורכי ציבור, שכן ניתנו ללוויים "לשבת" לשם מילוי תפקידיהם בתוקף היותם משרתי הציבור, ולא לנחלה. ששת ערי המקלט הראשיות הובדלו עוד בטרם חולקה הארץ לשבטים, וארבעים ושתים ערים נוספות הפרישו השבטים, כל אחד מחלקו באופן יחסי. מעמדן המשפטי החריג של ערי המקלט שימש תקדים להפקעת קניין פרטי לטובת הציבור, ומקור לעצם המושג "רכוש ציבורי" שאינו שותפות. יהושע הפריש אדמות נוספות לצורכי ציבור כשימושי תחבורה,⁷ והחיל עליהן מעמד דומה.

יהושע תיקן וקבע בחלוקת הארץ עשרה תנאים (בבא קמא פא, ע"א) המגבילים את זכויות הקניין וחופש העיסוק של הפרט, אשר בדרך כלל מעוררים התנגדות, אך אז הכול הכירו בתועלת המרובה של תנאים אלה לציבור, לעומת פגיעתם בקניינם של יחידים, באשר הם נועדו למנוע סכסוכים העלולים להסתיים ברצח. בתנאים שקבע, המשיך והשלים יהושע את מצוות ערי מקלט (גם תוך הפקעת נכסים), ולכן זכה שנאמר עליו (עירובין כב, ע"ב):

יהושע אוהב ישראל היה, עמד ותיקן להם דרכים וסרטיא (תחנות דרכים); כל היכא דניחא תשמישתא - מסרה לרבים, כל היכא דלא ניחא תשמישתא - מסרה ליחיד (כל היכן ששימושו נוח, מסרו לרבים, והיכן ששימושו אינו נוח מסרו ליחיד).

הרב ד"ר יצחק דב פריז

ירושלים

⁶ זאת בניגוד ליחזקאל פרק מ"ח, לפיו ירוכזו הכוהנים והלוויים בסביבות ירושלים. ירבעם, שטיפח את הבמות ועבודת האלילים, גרם לכך שהלוויים עזבו את ממלכת ישראל והגרו ליהודה ולירושלים, דבה"י ב: יד.

⁷ כנראה מעבר למה שנדרש לפי מצוות ערי מקלט.

